

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΤΟ ΘΕΑΤΡΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ
ΔΗΜΗΤΡΗ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ

Ένα δοκίμιο για τον θεατρικό μεταμοντερνισμό

Επιστημονική επιμέλεια:
Καίτη Διαμαντάκου και Κυριακή Πετράκου

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

ΑΘΗΝΑ 2023

Βάλτερ Πούχνερ: *Το θεατρικό έργο του Δημήτρη Δημητριάδη.*
Ένα δοκίμιο για τον θεατρικό μεταμοντερνισμό

1η έκδοση, Νοέμβριος 2023

Εξώφυλλο: Shutterstock

Επιστημονική επιμέλεια: Καίτη Διαμαντάκου και Κυριακή Πετράκου
Σχεδιασμός βιβλίου: Περικλής Δουβίτσας
Τυπογραφική διόρθωση: Βαρβάρα Καρζή

ISBN: 978-960-504-314-8

© 2020 Εκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ και Βάλτερ Πούχνερ

Ασκληπιού 6, Αθήνα 106 80
τηλ.: 210 3639962 – fax: 210 3623093

www.nefelibooks.com

Στον Δημήτρη Δημητριάδη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	11
Αντί εισαγωγής. Ο δυσχερής προσδιορισμός του μεταμοντέρνου και η περίπτωση του Δημήτρη Δημητριάδη	15
Επιλογή βιβλιογραφίας (συντομογραφίες)	27
Η κατάσταση της έρευνας	33
Οι δρόμοι της πρόσληψης και η θέση του Δημήτρη Δημητριάδη στην ελληνική δραματουργία	37
Α΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1965/1966-1999)	41
Στοιχεία πνευματικής βιογραφίας	45
Βιογραφικά δεδομένα και αυτοβιογραφικές αναφορές	46
Μεταφράσεις	50
Στοχασμοί	61
Δοκίμια και συνεντεύξεις	65
Το λογοτεχνικό έργο (εκτός θεάτρου).....	69
Ποίηση	70
Πεζογραφία	77
Δοκιμιογραφία	82
Τα θεατρικά έργα	85
Οι αρχές της δραματουργίας	
[1] Η τιμή τής ανταρσίας στην μαύρη αγορά.....	85
Ένα «σχέδιο μυθιστορήματος» ως σκηνικός μονόλογος	
[2] Πεθαίνω σαν χώρα	99
Οι τελετουργίες του τέλους	
[3] Η νέα εκκλησία τού αίματος. Μια θεατρική ανάσταση	111
[4] Το ύψωμα. Δράμα	126
[5] Η άγνωστη αρμονία τού άλλου αιώνα	141
Το τέλος ως αρχή	
[6] Η αρχή τής ζωής	158
Θέματα παλιά σε νέες φόρμες	
[7] Τα δώρα τής νύχτας	181
Συμπεράσματα	189

Β' ΠΕΡΙΟΔΟΣ (2000-2009)	195
Το λογοτεχνικό έργο (εκτός θεάτρου)	198
Ποίηση	198
Πεζογραφία	198
Δοκιμιογραφία και συνεντεύξεις	200
Μεταφράσεις	202
Τα θεατρικά έργα	203
Μονόλογοι	204
[8]-[12] Λήθη και άλλοι τέσσερις μονόλογοι	205
[13]-[15] Ομηριάδα	214
[16] Insenso	231
Ολιγοπρόσωπα έργα	243
[17] Η ζάλη των ζώων πριν την σφαγή	244
[18] Φιλοκτήτης. Ένα θεατρικό ποίημα	257
[19] Διαδικασίες διακανονισμού διαφορών	261
[20] Φαέθων	267
[21] Χρύσιππος	285
[22] Το άγγιγμα τού βυθού	291
[23] ΦΙΛΑΝ	299
Πολυπρόσωπα έργα	306
[24] Αμάθεια	307
[25] Η ανέγερση τής παράνομης σωτηρίας. Μια πάνδημη τελετή	314
[26] Ψυχαγωγία	324
[27] Χαιρώνεια	331
[28] Τύχη. Μία κλασική τραγωδία	336
Συμπεράσματα	344
Η Γ' ΠΕΡΙΟΔΟΣ (2010-2019)	349
Το λογοτεχνικό έργο (εκτός θεάτρου)	352
Ποίηση	352
Πεζογραφία	353
Δοκιμιογραφία και συνεντεύξεις	353
Μεταφράσεις	355
Τα θεατρικά έργα	357
Μονόλογοι	358
[29] Ο ευαγγελισμός τής Κασσάνδρας. Γεννητικό άγγελμα	359
[30] Λυκάων. Περί πόθου απολογητικός	362

[31] Τρωάς. Τρίδυμο	365
[32] Η άνθρωπος. Choral	367
[33] ΠΡΑΓΜΑΤΙ. Ένας μονολογικός διάλογος ή Ένας διαλογικός μονόλογος	370
Διάλογοι	374
[34] Απόφραξη	374
[35] FINE	377
[36] Η αλήθεια είναι. Ηθογραφία σε δύο μέρη	383
[37] Χωρίς	389
Ολιγοπρόσωπα έργα	392
[38] Τόκος	393
[39] Ό,τι πιο πολύ ποθείς. Λόγια χωρίς πράξεις	408
[40] Θερισμός	416
[41] Fosse. Aux étoiles naissantes	422
[42] Η Εκκένωση	423
[43] Ο κυκλισμός τού τετραγώνου	441
[44] Πολιτισμός. Μια κοσμική τραγωδία	450
[45] Παιδιόθεν. Παιδιάς χάριν	465
[46] Αιαυτός	468
[47] Οίκτος	477
[48] Stroheim. Un film muet	485
[49] Ο γύρος τού κόμπου. Σικελική τραγωδία	498
[50] Η ευλογία	519
[51] Μάταιος έρωσ	526
[52] Ο οίκος τού κυρίου	529
[53] Γυμνάσιον	532
Πολυπρόσωπα έργα	535
[54] Άλυσος	536
[55] Ο αιώνιος στρατός. Ένας θεατρικός μύθος	541
[56] Αθεοφάνεια	547
[57] Εκατερίνενμπουργκ	554
[58] Εν χορώ	561
[59] Πανελλήμιον	567
[60] YHWH	572
[61] Μέσα μας	585
Συμπεράσματα	588
Αντί επιλόγου	595
Βιβλιογραφία	605

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Δημήτρης Δημητριάδης (γεννημένος το 1944 στη Θεσσαλονίκη) είναι χωρίς άλλο μία από τις πιο ενδιαφέρουσες προσωπικότητες του σύγχρονου ελληνικού θεάτρου: πολυσχιδής λογοτέχνης σε όλα τα είδη, μεταφραστής, δοκιμιογράφος, στοχαστής και σχολιαστής του πνευματικού βίου και των πολιτισμικών γεγονότων, από τους πολυγραφότερους λογοτέχνες και δραματουργούς, ο οποίος παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και εξαιτίας της ασύμμετρης πρόσληψης των έργων του, καθώς μόλις μετά το millennium αποκτά μια κάπως μονιμότερη σχέση με τη θεατρική σκηνή. Ταυτόχρονα είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της μεταμοντέρνας δραματοουργίας, η οποία δεν συμπίπτει ακριβώς με το λεγόμενο «μεταδραματικό» θέατρο, γιατί η αισθητική υπόσταση των έργων του είναι, κυρίως, κειμενική, γλωσσική και μάλιστα ποιητική. Ως εκ τούτου, είναι και ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για το γεγονός ότι ο ελληνικός μεταμοντερνισμός παρουσιάζει κάποιες σημαντικές αποκλίσεις από τον διεθνή μεταμοντερνισμό, παρά το γεγονός ότι ο Δημητριάδης βρίσκεται σε στενή επαφή με το σύγχρονο γαλλικό θέατρο και το πρώτο του έργο παραστάθηκε στο Παρίσι ήδη το 1968. Θα είχε ενδιαφέρον να συγκρίνει κανείς τις ελληνικές ιδιαιτερότητες της πρόσληψης του μεταμοντερνισμού στη δραματογραφία με τις ελληνικές ιδιαιτερότητες του μοντερνισμού γύρω στη στροφή του αιώνα στο «θέατρο των ιδεών» (1895-1922), στον βαθμό που ο λεγόμενος «μεταμοντερνισμός» συνεχίζει και ορισμένα χαρακτηριστικά του κλασικού μοντερνισμού, ενώ άλλα τα ανατρέπει.

Η παρούσα μελέτη, που είναι κυρίως θεατρολογική και πραγματοποιήθηκε στα χρόνια 2017-2020, αναλύει δραματολογικά το σύνολο της δραματικής εργογραφίας του συγγραφέα, με επίκεντρο την επισήμανση των τεχνικών του διαλόγου, τη ροή της πληροφόρησης, την απόκρυψη στοιχείων της πλοκής, τη δημιουργία πληροφοριακών κενών και αινιγματικών σημείων, που δημιουργούν την πολυσημία της ερμηνείας, την ανατροπή και καταστρατήγηση παραδοσιακών δραματοουργικών δομών κτλ. Αυτή η ανάλυση πραγματοποιείται σε συνδυασμό με τη σύντομη παρουσίαση του συνόλου της λογοτεχνικής, μεταφραστικής και δοκιμιογραφικής παραγωγής του συγγραφέα, γιατί το εκτενές θεατρικό του έργο είναι ένα τμήμα της πολυσχιδούς δραστηριότητάς του στα γράμματα.

Μια τέτοια αναλυτική παρουσίαση του συνόλου της δραματογραφίας του Δημητριάδη γίνεται για πρώτη φορά και έχει την πρόσθετη υπεραξία της, γιατί σχεδόν το μισό από το δραματικό του έργο (είκοσι οκτώ από τα εξήντα ένα θεατρικά κείμενα) είναι ανέκδοτο και άγνωστο. Οπότε, πέρα από το να συνιστά την πρώτη αναλυτική και συστηματική μονογραφία για το θεατρικό έργο του Δημητριάδη στην Ελλάδα και το εξωτερικό, το βιβλίο παρουσιάζει για πρώτη φορά αναλύσεις όλων των ανέκδοτων έργων, το κείμενο των οποίων ο συγγραφέας είχε την καλοσύνη να μου προμηθεύσει σε ηλεκτρονική μορφή. Η αναλυτική αυτή παρουσίαση γίνεται με τη ρητή του άδεια. Λόγω της ιδιαιτερότητας αυτό το βιβλίο είναι κάτι σαν εγχειρίδιο για το θέατρο του Δημητριάδη.

Για λόγους που εξηγώ στη συνέχεια, το δραματικό υλικό χωρίζεται σε τρεις διαφορετικές περιόδους: Α' 1965/1966-1999, Β' 2000-2009 και Γ' 2010-2019. Η πρώτη περίοδος έχει μια ιδιαιτερότητα, ως προς το ότι δεν κυριαρχούν ακόμα τα δραματικά έργα αλλά τα άλλα λογοτεχνικά είδη, η μετάφραση και η δοκιμιογραφία. Τα ίδια τα δραματικά έργα έχουν συχνά μακροχρόνια περίοδο επώασης. Στις φάσεις Β' και Γ' τα θεατρικά έργα γίνονται κυρίαρχα, και ως προς τον αριθμό και ως προς τη σημασία και την απήχησή τους. Σύμφωνα με τους δραματολογικούς και θεατρολογικούς σκοπούς του μελετήματος, τα δραματικά έργα χωρίζονται σε μονολόγους, ολιγοπρόσωπα έργα και πολυπρόσωπα (στην τρίτη φάση έχουμε και διαλόγους με δύο πρόσωπα), γιατί κάθε είδος παρουσιάζει διαφορετικές τεχνικές στον χειρισμό του σκηνικού λόγου και στον διάλογο. Οι μονόλογοι αποτελούν ένα ξεχωριστό είδος, που πλησιάζει συχνά την καθαρή ποίηση.

Αποφεύχθηκε ο διαχωρισμός των δραματικών έργων σύμφωνα με μια ορισμένη θεματική κατάταξη (όπου θα ξεχώριζαν αρχαιόθεμες και αρχαιόμυθες τραγωδίες ως ειδική ομάδα) ή και υφολογική ομαδοποίηση (ρεαλιστικά έργα, σάτιρες, υπερρεαλιστικά δράματα, ποιητικοί μονόλογοι, νεο-μυθολογικές συνθέσεις κτλ.), γιατί ο στόχος της μελέτης ήταν η ανάλυση και η τεκμηρίωση τεχνοτροπικών στοιχείων της δραματοουργίας, υπό το πρίσμα της εξέτασης και του εντοπισμού χαρακτηριστικών στοιχείων του μεταμοντέρνου θεάτρου ή και της ενδεχόμενης διατήρησης παραδοσιακών στρατηγικών του κλασικού μοντερνισμού ή ακόμα και παλαιότερων ιστορικών περιόδων του ευρωπαϊκού θεάτρου.

Στα τρία κεντρικά κεφάλαια προτάσσονται μια εισαγωγή («Αντί εισαγωγής»), μια επιλογή βιβλιογραφίας (συντομογραφίες), ένα κεφάλαιο με τίτλο «Η κατάσταση της έρευνας» και ένα άλλο με τίτλο «Οι δρόμοι της πρόσληψης και η θέση του Δημήτρη Δημητριάδη στην ελληνική δραματοουργία». Το καθένα από τα κεντρικά κεφάλαια αποτελείται από μια συνοπτική παρουσί-

αση της υπόλοιπης λογοτεχνικής του παραγωγής, ακολουθούν τα δραματικά έργα, χωρισμένα στις προαναφερόμενες κατηγορίες, και στο τέλος παρατίθενται «Συμπεράσματα». Στην πρώτη περίοδο προτάσσεται επιπρόσθετα ένα λεπτομερειακό κεφάλαιο με τίτλο «Στοιχεία πνευματικής βιογραφίας», όπου αναλύονται ενδεικτικά οι αρχές και τα κίνητρα της λογοτεχνικής αρχής και πορείας. Στο τέλος ακολουθεί ακόμα μια σύνοψη («Αντί επιλόγου»).

Τα ίδια τα έργα απαριθμήθηκαν με αύξοντα αριθμό, σύμφωνα με τη σειρά που παρουσιάζονται. Αυτή η διάταξη δεν είναι αυστηρά χρονολογική (αυτή τηρείται μόνο στο εσωτερικό των τριών περιόδων), αφενός λόγω του ότι για τον διαχωρισμό των κατηγοριών ίσχυσαν τα προαναφερόμενα δραματουργικά κριτήρια, αλλά και αφετέρου λόγω της μακροχρόνιας επώασης ορισμένων έργων και των διαφορετικών χρονολογικών φάσεων επεξεργασίας, ολοκλήρωσης της τελικής μορφής, σκηνικής παράστασης και ενδεχόμενης επανέκδοσης (πολύ λίγα έργα έχουν εκδοθεί και για δεύτερη φορά). Μετά το millennium η έκδοση θεατρικού έργου του Δημητριάδη συνδέεται συχνά με τη σκηνική του παρουσίαση.

Ευχαριστίες οφείλω πρώτα από όλα στον ίδιο τον συγγραφέα και δραματουργό, με τον οποίο διατήρησα σε κάποιες φάσεις πυκνή και ουσιαστική αλληλογραφία και συζήτηση, προσπαθώντας κατά τα άλλα να μην τον ενοχλώ κάθε τόσο με ερωτήματα ή παρακλήσεις να μου στείλει συγκεκριμένα κείμενα. Ήταν μια ουσιαστική επικοινωνία, η οποία κατ' αρχάς με βοήθησε να διαμορφώσω και να επιβεβαιώσω το ερμηνευτικό μου πλαίσιο, διατηρώντας βέβαια την απόσταση ασφαλείας που επιβάλλει η μεταμοντέρνα γραφή και η πολυσημία της, αλλά και η οποία ήταν πρακτικά απαραίτητη, γιατί μερικά από τα εκδομένα κείμενα δεν υπάρχουν πια στο εμπόριο και άλλα είναι από τη φύση τους δυσπρόσιτα. Ιδιαίτερη βοήθεια ήταν η ηλεκτρονική αποστολή των ανέκδοτων δραματικών κειμένων, χωρίς τα οποία δεν θα είχε γραφεί η μονογραφία αυτή και στην παρουσίαση των οποίων έγκειται και ένα μέρος της πρωτοτυπίας της.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω και στην Καλλιόπη Εξάρχου, που μου έστειλε τη μονογραφία της και τα πρακτικά του συνεδρίου της Θεσσαλονίκης το 2018, που ήταν μαζί με το βιβλίο της Δήμητρας Κονδυλάκη (2015) και το πιο ουσιαστικό αυτοτελές βοήθημα για το θέμα· ευχαριστίες οφείλω και στον Μενέλαο Καραντζά, που είχε την καλοσύνη να συντάξει ένα παραστασιολόγιο των δραματικών έργων του Δημητριάδη από το 2014 ως το 2019, συμπληρώνοντας τη σχετική προσπάθεια της Κονδυλάκη που φτάνει έως τις αρχές του 2015. Ένα μεγάλο ευχαριστώ πρέπει να απευθύνω όμως στη συνάδελφο Καίτη Διαμαντάκου, που με τροφοδότησε με βιβλιογραφία και δικά της άρθρα για τον Δημητριάδη, συζήτησε διάφορα

επιμέρους θέματα μαζί μου, οργάνωσε τον Δεκέμβριο του 2019 πολύωρη δημόσια συζήτηση («Για την υπερβολή του Θεάτρου») στο αμφιθέατρο της Βιβλιοθήκης της Φιλοσοφικής Σχολής του ΕΚΠΑ με τον συγγραφέα, εμένα, την ίδια και με τη συμμετοχή του κοινού, διάβασε την πρώτη μορφή της μονογραφίας κι έκανε υποδείξεις, διορθώσεις και συμπληρώσεις, για τις οποίες είμαι ευγνώμων. Επίσης, πρέπει να ευχαριστήσω θερμά τη συνάδελφο Κυριακή Πετράκου, που είχε την υπομονή να διορθώσει τα ηλεκτρονικά δακτυλόγραφα όλου του έργου στις διάφορες φάσεις του. Μια γερμανική εκδοχή του πρώτου μέρους έχει δημοσιευτεί και στο περιοδικό *Παράβασις* («Apokalyptische Endzeitvisionen im Frühwerk von Dimitris Dimitriadis. Ein Versuch», *Parabasis* 16/1 [2018] 87-185), σε τόμο που έχει επιμεληθεί η συνάδελφος Γωγώ Βαρζελιώτη, την οποία ευχαριστώ επίσης από καρδιάς. Και τελικά, last but not least, ευχαριστίες οφείλω και στον εκδοτικό οίκο Νεφέλη. Ευχαριστώ ιδιαίτερα τη Βαρβάρα Καρζή για την ενδελεχή και συστηματική επιμέλεια, και τον εκδότη Περικλή Δουβίτσα για το ευπαραούσιαστο αποτέλεσμα, το οποίο εντάσσεται επάξια στα τόσα δημοσιεύματα που έχει κάνει για τον Δημήτρη Δημητριάδη.

Βάλτερ Πούχνερ
Άγιος Γεώργιος Νηλείας
Καλοκαίρι 2020

ΑΝΤΙ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

Ο δυσχερής προσδιορισμός του μεταμοντέρνου και η περίπτωση του Δημήτρη Δημητριάδη

Υπάρχει μια τάση στον σύγχρονο πολιτισμό, έννοιες που ξεκίνησαν από ένα συγκεκριμένο επιστημολογικό ή πολιτισμολογικό πλαίσιο είχαν λίγο πολύ καθορισμένους προσδιορισμούς μέσα στο πλαίσιο ενός θεωρητικού concept και ένα πεδίο εφαρμογής περιορισμένο με ελέγξιμη λειτουργία και αποτελεσματικότητα, αυτές οι έννοιες να ξεφεύγουν και να κυκλοφορούν σε μια κοινωνικά ευρύτατη καθημερινή και υβριδική χρήση που αμβλύνει τελείως το σημασιολογικό περιεχόμενο, διαβάλλει τις οριοθετήσεις και ακυρώνει εν πολλοίς την προσδιοριστική ικανότητα που αυτές οι έννοιες αρχικά διέθεταν: τέτοιες έννοιες είναι, για παράδειγμα, ο (μετα)στρουκτουραλισμός, η (απο)δόμηση, η σημειολογία και η σημειωτική, η φαινομενολογία, η κριτική θεωρία (critical theory) και, για να εξειδικεύσουμε το φαινόμενο στο θέατρο, η performance και το «μεταδραματικό θέατρο» (postdramatisches Theater).¹ Δύο τέτοιες έννοιες είναι και ο μεταμοντερνισμός (postmodernism) και η μετανεωτερικότητα (postmodernity), που σε διάφορες επιστήμες σημαίνουν διάφορα πράγματα, στην καθημερινή όμως χρήση έχουν απλώς εμπλουτίσει το κουλτουριάρικο και διανοουμενίστικο λεξιλόγιο μιας εκσυγχρονισμένης λογιισύνης. Οι ιστορικοί τσακώνονται ακόμα για το πότε αρχίζει η νεωτερικότητα (με τον Johannes Gutenberg, την Αναγέννηση, την ιδέα του εθνικού κράτους, τον Διαφωτισμό κτλ.)² στις τέχνες (ειδικά στη λογοτεχνία και το θέατρο) έχει επικρατήσει η

1. Για το θέμα από θεατρολογική άποψη, βλ. Walter Puchner, «The Historiography of Theatre after Evolutionism and Formalism. The Greek Case», στο Anna Tabaki και Walter Puchner (επιμ.), «Theatre and Theatre Studies in the 21st century», *Proceedings of the First International Conference, Athens, 28 Septembre – 1 October 2005* / «Théâtre et Études théâtrales au Seuil du XXIème siècle», *Premier Congrès International Athènes, 28 septembre – 1er octobre 2005*, Ergo, Αθήνα 2010, σ. 101-106.

2. Βλ. την εισαγωγή μου στον τέταρτο τόμο του *Handbuch zur Geschichte Südosteuropas*, υπό έκδοση, όπου εκφράζεται ο προβληματισμός του διαχωρισμού των τόμων Δ' και Ε', που αφορούν τη γλώσσα και τον πολιτισμό σε Vormoderne (premodernism) και Moderne (μοντερνισμός), που ορίζεται συμβατικά με το 1800.